

นิยามและแนวความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์

1. นิยามที่สำคัญ

ก. "การพัฒนาชนบท" คือกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบและโครงสร้างต่าง ๆ ในชุมชนชนบททั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เพื่อให้วิถีชีวิตของคนในชนบทเปลี่ยนไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

- 1) เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการ
- 2) มีผลกระทบต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของชุมชน
- 3) มีเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้วิถีชีวิตของคนในชนบทเปลี่ยนไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ข. "นโยบายการพัฒนาชนบท" ใ้แก่แนวทางการดำเนินงานที่รัฐบาลกำหนดขึ้น เพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนชนบทไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ค. "กิจกรรมการพัฒนาชนบท" หมายถึง การกระทำหรืองานที่ดำเนินไปเพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในชนบทไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ง. "บทบาทการพัฒนา" หมายถึง การกระทำหรือปฏิสัมพันธ์ที่แต่ละบุคคลแสดงออกมาตามสถานภาพ ตำแหน่ง และหน้าที่ทางสังคมของตน เพื่อให้เกิดการพัฒนาในชุมชน

จ. "ผู้นำการพัฒนา" หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีศักยภาพหรือความสามารถกระทำหรือเร่งเร้าให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในชุมชน ไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ฉ. "งานสังขพัฒนาชนบท" หมายถึง การกระทำหรืองานที่พระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการหรือ

มีส่วนในการผลักดันให้ดำเนินการ เพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในชุมชน ไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ซ. "พระสังฆพัฒนา" หรือ "พระสงฆ์พัฒนา" หมายถึง พระสงฆ์องค์ใดองค์หนึ่ง หรือ คณะใดคณะหนึ่งที่มีการกระทำหรือดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในชุมชน ไปสู่สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ช. "การพัฒนาแบบสังเคราะห์" หมายถึง การพัฒนาที่มุ่งให้ความช่วยเหลือ และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ แก่คนในชุมชน โดยที่คนในชุมชนนั้นไม่ต้องเข้าร่วมผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนา แต่อย่างไร

ฅ. "การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง" หมายถึง การพัฒนาที่พยายามใช้ศักยภาพ หรือความสามารถของคนในชุมชนนั้นเองเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาของตนเอง หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง

ฉ. "การมีส่วนร่วมในการพัฒนา" หมายถึง การที่คนในชุมชนเข้าไปมีบทบาทเพื่อการดำเนินงาน และควบคุมการทำงานของสถาบัน รวมทั้งการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่เพื่อให้เกิดผลทางการพัฒนาในชุมชน

ค. "ความจำเป็นพื้นฐาน" หมายถึง ความต้องการของคนในชุมชนต่อสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ภายในสังคมหรือชุมชนนั้น

2. แนวความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์

ประเทศไทยนับเป็นประเทศหนึ่งในบรรดาประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย ที่มีประสบการณ์การพัฒนา ที่ถูกชักนำเข้าไปสู่ความหลากหลายในแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนา จนกระทั่งไม่สามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนได้ ในปัจจุบันได้มีนักพัฒนา นักวิชาการ และบุคคลที่เกี่ยวข้องในวงการพัฒนาจากสถาบันและองค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ ทั้งในส่วนของรัฐบาลและเอกชน ได้พยายามเสนอแนะแนวทา

นโยบาย หลักการ และวิธีการพัฒนาที่เหมาะสม ซึ่งมีทั้งความแตกต่างกันและคล้ายคลึงกันในหลาย ๆ ประการ พร้อม ๆ กันนี้ต่างก็กำลังพยายามผลักดันการพัฒนาตามแนวความคิดของตน อันเป็นเหตุให้เกิดสภาวะความสับสนวุ่นวายทางการพัฒนาประเทศ ทั้งในด้านการศึกษาวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดแนวทางการพัฒนา และการนำไปปฏิบัติ

สำหรับในการศึกษาวิเคราะห์วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะเน้นเฉพาะการพัฒนาชนบท โดยใช้กรอบการศึกษาวิเคราะห์จากแนวความคิดพื้นฐานที่สำคัญ คือ "การพัฒนาคุณภาพชีวิต" อันเป็นแนวความคิดที่มุ่งความสำคัญไปที่การพัฒนาคน หรือ การพัฒนาบุคคล โดยเน้นให้เห็นว่าการพัฒนาที่ค้ำประกันจะต้องเน้นไปที่การปรับปรุงคุณภาพชีวิต (Quality of life) ของมนุษย์ให้ดีขึ้น คือการพัฒนาจะต้องเป็นการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชน เพื่อให้ประชาชนสามารถขจัดปัญหาความยากจนด้วยการจัดให้มีสิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการยังชีพ ขจัดปัญหาการว่างงานและความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ และเพื่อที่ประชาชนจะได้มีโอกาสในการช่วยเหลือตนเองและสังคมต่อไป

อย่างไรก็ตามการพัฒนาคุณภาพชีวิตนี้ ได้มีผู้กล่าวถึงแตกต่างกันไปทั้งในด้านการนิยามและการกำหนดแนวทางการพัฒนา แต่ในการศึกษาครั้งนี้จะถือเอาคุณภาพชีวิตเป็นเป้าหมายของการพัฒนา โดยมีหลักการพัฒนามุ่งเน้นการพึ่งตนเองของประชาชนและมีแนวทางหรือกลยุทธการพัฒนาที่มุ่งสร้างเสริมการมีส่วนร่วมทางการพัฒนาและการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน

ดังนั้นกรอบแนวความคิดที่ควรจะทำความเข้าใจไว้เป็นพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์มีดังต่อไปนี้

ก. การพัฒนาคุณภาพชีวิต

"คุณภาพชีวิต" จะมีสภาพเป็น เช่นไรนั้นไม่สามารถกำหนดเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนได้ ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับว่าแต่ละสังคมจะนิยามหรือกำหนดค่านิยม เช่นไร ซึ่งอาจจะแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนหรือสังคม ในชุมชนหนึ่งหรือสังคมหนึ่งอาจจะต้องการคุณภาพชีวิตในลักษณะหนึ่ง แต่อีกชุมชนหรือสังคมหนึ่งอาจจะต้องการในลักษณะตรงกันข้าม ดังนั้นประเด็นปัญหาที่จะต้องคำนึงถึงใน

การพัฒนาคุณภาพชีวิต คือ ต้องมีกลุ่มเป้าหมายว่าทำการพัฒนาเพื่อใคร และต้องพยายามทำความเข้าใจถึงคุณภาพชีวิตที่กลุ่มเป้าหมายนั้นต้องการว่าต้องการอย่างไร

จุดเด่นของการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือการให้ความสำคัญต่อบัจจัยทางด้านวัฒนธรรมและสวัสดิภาพของคนในสังคม ในด้านปัจจัยทางวัฒนธรรมจะเห็นได้จากหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่เน้นถึงการพัฒนาโดยประชาชนและเพื่อประชาชนว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนา ซึ่งจะเกิดสภาพการพัฒนาเช่นนี้ได้ จะต้องเกี่ยวข้องกับระบบค่านิยมและทัศนคติทางการพัฒนาของประชาชน อันจะนำไปสู่การพัฒนาสถาบันและโครงสร้างสังคม เพื่อให้เกิดความยุติธรรมและการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้น ด้วยการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำ (Basic Minimum Needs) ของประชาชน เพื่อให้ประชาชนสามารถดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

การพัฒนาคุณภาพชีวิตนี้อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากการจุดชนวนในการทบทวนความหมายและแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยบทความของ Dudley Seers ซึ่งเขาได้ให้ความหมายและแนวคิดเรื่องการพัฒนาว่า "เป็นการสร้างสภาพการณ่ต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงเสริมสร้างบุคลิกภาพของมนุษย์ให้ดีขึ้น" (ประสิทธิ์ ตงยั้งศิริ 2524 : 660) เป็นผลให้เกิดการปรับปรุงแนวความคิดในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมไปต่าง ๆ กัน บางก็เสนอให้พัฒนาเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน บางก็เสนอให้มุ่งพัฒนาเพื่อสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน บางก็เสนอให้พัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของประชาชน และบางก็เสนอให้มีการพัฒนาแบบผสมผสานหรือแบบบูรณาการ (Integrated Rural Development) แต่แนวความคิดทั้งหมดนี้ต่างก็มีจุดร่วมกันประการหนึ่ง คือมุ่งเป้าหมายการพัฒนาไปที่ประชาชนในสังคม มิใช่มุ่งการพัฒนาเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจดังเช่นแต่ก่อน

แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาคุณภาพชีวิตจะตัดการพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไปอย่างสิ้นเชิงไม่ได้ เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการเพิ่มการผลิตสินค้าและบริการยังมีความจำเป็นต่อการนำมาใช้ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน แต่จะต้องมีการพัฒนาในระดับพอดี โดยถือเป้าหมายรองเพื่อเสริมเป้าหมายหลักคือคุณภาพชีวิต การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตาม

แนวความคิดนี้จึงต้องพัฒนาครอบคลุมทั้งการพัฒนาค่านิยม* และค่านิยม** ควบคู่กันไป โดยเน้นการพัฒนาจิตใจเป็นสำคัญ มิใช่เน้นแต่การพัฒนาวัตถุจนละเลยคุณภาพชีวิตซึ่งประสบการณ์ที่ผ่านมา

คั้งนั้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตจึงเป็นเป้าหมายที่ต้องมุ่งพัฒนาให้เกิดการปรับปรุง และยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ด้วยความพยายามขจัดหรือลดความยากจนของประชาชน ขจัดหรือลดปัญหาการว่างงาน และขจัดหรือลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน โดยพร้อม ๆ กันนี้จะต้องพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการปรับปรุงและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นด้วย

ข. การพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองนับเป็นหลักการพัฒนาที่พยายามสร้างเสริมให้ประชาชนใช้ศักยภาพ และความสามารถของตนเองในการแก้ไขปัญหาของตนเอง เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง หรือกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาโดยประชาชนและเพื่อประชาชนเป็นองค์ประกอบสำคัญ หากเราพิจารณาเหตุผลของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้ลึกซึ้ง จะพบว่าการพัฒนาที่ถูกต้องควรจะเป็นการพัฒนาให้ประชาชนมีขีดความสามารถที่จะช่วยตนเองต่อไปได้ โดยไม่ต้องคอยพึ่งให้รัฐบาลหรือองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ มาช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา เพราะรัฐบาลไม่สามารถจะช่วยเหลือประชาชนทั้งหลายสืบล้านคนในประเทศให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีได้ทั้งหมด ครบครันที่การพัฒนายังเป็นแบบค้ำจุนช่วยเหลือประชาชนแบบเป็นเด็กที่เลี้ยงไม่รู้จักโตแล้ว ก็จะไม่สามารถพัฒนาให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้

* การพัฒนาค่านิยม เป็นแนวทางการพัฒนาที่มีเป้าหมายมุ่งไปสู่การพัฒนาเพื่อให้ประชาชนเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมจรรยา รวมตลอดไปถึงความเข้าใจในการพัฒนามองเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน และเกิดความสามัคคีเพื่อทำงานส่วนรวม

** การพัฒนาค่านิยม หมายถึงการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมทุกประการที่มุ่งเป้าหมายไปสู่การสร้างประโยชน์สุขของประชาชนและชุมชน หรือการพัฒนาไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น คั้งนั้นการพัฒนาค่านิยมจึงมิได้หมายถึงเฉพาะการสร้างถนน ซुकสรณะน้ำ ดึงเก็บน้ำฝน ส้วม ฯลฯ เท่านั้น

การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง กล่าวได้ว่ามีจุดเริ่มต้นมาจากปรัชญาการพัฒนาคนของ James Yen ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ชาวจีนที่ลี้ภัยมาอยู่ไต้หวันหลังการปฏิวัติปี ค.ศ. 1949 โดยนำทฤษฎีของตนไปใช้ในการพัฒนาชนบทของไต้หวัน มองคุณค่าทางจิตใจของสังคมเดิมเป็นหลัก ถือว่ามนุษย์มีศักยภาพในตัวเองที่จะสร้างสรรค์ แต่ถูกกดคั้นจากสังคมภายนอกจึงไม่ได้แสดงออก การพัฒนาก็คือการปลดปล่อยพลังศักยภาพนั้นออกมา ประชาชนต้องมีการปกครองตนเอง มีอำนาจตัดสินใจที่จะแก้ปัญหาของตนเอง การทำงานของนักพัฒนาก็คือ การเข้าไปหาประชาชน ศึกษาจากประชาชน มิใช่การเข้าไปดำเนินการแก้ปัญหาให้ประชาชน (กัลยา แสนสบาย 2525 : 21)

เส้นที่ จามริก ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง (ซึ่งช่วยเสริมปรัชญาของ Yen ให้ชัดเจนมากขึ้น) ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาอย่างหนึ่งซึ่งตั้งต้นจากความเข้าใจในธรรมชาติของความเป็นจริงที่ว่า ชาวไร่ชาวนาในฐานะที่เป็นมนุษย์อย่างน้อยที่สุดย่อมจะมีพลังปัญญาความสามารถอยู่โดยพื้นฐานทางธรรมชาติ และสาเหตุที่ต้องอยู่ในฐานะยากจนช่วยตนเองไม่ได้ เช่นทุกวันนี้ก็เพราะ ถูกปิดกั้นโอกาสที่จะพัฒนาตนเองจากปัจจัยแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การบริหาร และวัฒนธรรม การพัฒนาชนบทจึงไม่ใช่เรื่องที่เป็นการหยิบยื่นหรือยัดเยียดจากเบื้องบนไปสู่เบื้องล่าง หากแต่จะต้องมุ่งส่งเสริมให้ชาวไร่ชาวนาเองได้ทำความเข้าใจกับปัญหาของตนเอง และคิดค้นหาวิธีการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่สัมพันธ์กัน ต่อปัญหาความต้องการและความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง (เส้นที่ จามริก 2523 : 25)

จะเห็นได้ว่าการพึ่งตนเองจะต้องพัฒนาโดยอาศัยทรัพยากรจากชุมชน ตลอดจนความรู้ความสามารถและทักษะของประชาชนในชุมชนนั่นเองเป็นสำคัญ เพื่อให้ประชาชนยืนอยู่บนขาของตนเองได้มากที่สุดโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกมากเกินไป ดังนั้นการพัฒนเพื่อการพึ่งตนเองนี้ประชาชนควรจะเป็นผู้รับผิดชอบสำคัญ ดังนี้

- 1) พยายามที่จะแก้ไข้ปัญหาของตนเองในทุก ๆ เรื่อง หากไม่จำเป็นก็ไม่ควรจะไปพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญ หรือเจ้าหน้าที่จากภายนอก
- 2) พยายามใช้เทคโนโลยี และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ และปัญหาของชุมชน โดยพึ่งพาจากภายนอกเท่าที่จำเป็น
- 3) พยายามปรับปรุงความสามารถและประสิทธิภาพการทำงานของกลุ่ม หรือองค์กร

ทางการพัฒนา โดยพยายามประสานความร่วมมือกันเองภายในชุมชน

4) พยายามรวมกลุ่มประชาชนและสร้างเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งในด้าน การวิเคราะห์ปัญหา การจัดทำโครงการ การปฏิบัติโครงการ และการประเมินผลโครงการ

ในปัจจุบัน ตัวอย่างของชุมชนที่สามารถพัฒนาตามหลักการที่ตนเองนั้น จากข้อมูลที่ปรากฏคือ ครัวเรือนบ้านหนองโกขาว ต.ทรายมูล กิ่งอ.ทรายมูล จ.ยโสธร เป็นตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจ โดยมีกิจกรรมการพัฒนาที่กำเนิดและดำเนินไปด้วยตัวของชาวบ้านเอง บุคคลจากภายนอกมิใช่ปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ขึ้น (สุรัสวดี หุ่นยนต์ 2526 : 24-25) นอกจากนี้ในกรุงเทพมหานครก็ได้มีผู้พยายามนำหลักการนี้มาใช้ในการพัฒนาสลัม ดังที่ครูประทีป อึ้งทรงธรรม ไกลกล่าวถึงหลักการพัฒนาประชาชนในสลัมว่า "การบริการชาวสลัมมิใช่เพื่อให้อย่างเดียวอย่างเคียดขาด การทำเช่นนั้นเป็นการสงเคราะห์แบบล้าหลัง จะทำให้เขาไม่รู้จักพึ่งตนเองเป็นคนหมดอาลัยตายอยาก การสงเคราะห์ที่ถูกต้องเป็นการสงเคราะห์เพื่อที่เขาช่วยตัวเองได้ในอนาคต มิใช่แจกสิ่งของ หากเป็นการพัฒนาคนให้ก้าวหน้า มีความหวังมีชีวิตชีวา" (กัลยา แสนสบาย 2525 : 21)

ก. การตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน

ในเรื่องความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs)* นี้ เราต้องยอมรับว่าแต่ละประเทศมีความต้องการในระดับที่แตกต่างกันไป เนื่องจากความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและลักษณะทางวัฒนธรรม ดังนั้นการกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำเพื่อใช้ทั่วไปจึงเป็นเรื่องที่จำเป็น (Higgins 1980:82) ซึ่งในเรื่องนี้ดิเรก ฤกษ์ทราย (2525 : 5) ได้รวบรวมและสรุปส่วนประกอบของความจำเป็นพื้นฐานไว้ดังนี้

* Basic Needs มีผู้ใช้คำศัพท์ภาษาไทยแตกต่างกันไปบ้างก็ว่า "ความจำเป็นพื้นฐาน" บ้างก็ใช้ "ความต้องการพื้นฐาน" หรือ "ความต้องการจำเป็นพื้นฐาน" ซึ่งอาจจะใช้ปะปนกันไปบ้างในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ แต่ขอให้อธิบายว่าเป็นความหมายเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีอีกคำหนึ่งที่มีความหมายในทำนองเดียวกัน คือ Basic Minimum Needs ซึ่งก็คือความจำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำ หรือ ความต้องการจำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำที่ประชาชนควรจะได้รับ

ก) ความต้องการขั้นต่ำในการ "บริโภคน" ของครอบครัวหนึ่ง ๆ ในเรื่องของการบริโภคนจะเกี่ยวกับการมีอาหารการกินที่เพียงพอ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม เครื่องมือเครื่องใช้ และเฟอร์นิเจอร์

ข) การบริการที่จำเป็นที่รัฐจัดให้แก่ชุมชนโดยส่วนรวมในเรื่องของปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การคมนาคม การศึกษาและวัฒนธรรม สาธารณสุข น้ำสะอาดบริโภค

ค) สิทธิมนุษยชน ความร่วมมือร่วมใจ และความเชื่อมั่นว่าคนยอมช่วยตนเองได้ของคนในชุมชนด้วย

อย่างไรก็ตามทั้ง 3 ประการดังกล่าวเป็นเพียงส่วนประกอบของความจำเป็นพื้นฐานโดยกว้าง ๆ เท่านั้น แต่ถ้าจะนำไปปฏิบัติกันจริง ๆ จะต้องมีการศึกษาวิเคราะห์ความจำเป็นพื้นฐานที่แท้จริงของสังคม โดยผู้ที่กำหนดความจำเป็นพื้นฐานก็คือประชาชนในชุมชนหรือในสังคมนั้นเอง พวกนักวิชาการหรือกลุ่มคนที่สนใจจากภายนอกชุมชนมิใช่ผู้ที่เผชิญกับปัญหาต่าง ๆ เอง จึงเป็นได้เพียงผู้คอยกระตุ้นเร่งเร้าให้ประชาชนกำหนดความจำเป็นพื้นฐานของตนออกมาให้ได้ นอกจากนี้การศึกษวิเคราะห์ความจำเป็นพื้นฐานในพื้นที่หนึ่งจะไม่สามารถนำไปสรุปกับอีกพื้นที่หนึ่งได้ ดังนั้นการศึกษวิเคราะห์ความจำเป็นพื้นฐานจึงมักจะออกมาแตกต่างกันไป

การพัฒนาโดยเน้นความจำเป็นพื้นฐาน มีเป้าหมายสำคัญที่จะพัฒนาชีวิตมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นทั้งทางร่างกายและจิตใจ รวมถึงพัฒนาการทางสังคมของชีวิตมนุษย์ และหาหนทางเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวด้วย ความจำเป็นพื้นฐานเป็นแนวความคิดที่คำนึงถึงว่าอะไรคือสิ่งที่ควรจะต้องจัดให้ตามความต้องการจำเป็นของมนุษย์... (สุชัย ลีวีโลกุลรัตน์ 2524 : 48) กลยุทธ์ในการพัฒนาตามแนวความคิดนี้ เริ่มแรกจะต้องกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ซึ่งแน่นอนที่สุดกลุ่มบุคคลเป้าหมายควรจะเป็นประชาชนยากจน ที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานอย่างพอเพียง ดังนั้นในทางปฏิบัติแล้วการกำหนดกลุ่มบุคคลเป้าหมายจึงอาจกำหนดได้เป็นพื้นที่ คือ เขตพื้นที่ยากจนที่ประชาชนส่วนใหญ่ขาดแคลนซึ่งความจำเป็นพื้นฐาน เนื่องจากเราไม่สามารถกำหนดเป้าหมายการพัฒนาเป็นกลุ่มบุคคลยากจนจริง ๆ ได้ การพัฒนาตามแนวทางนี้จึงต้องดำเนินการพัฒนาหมักทั้งชุมชน โดยมุ่งให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนามากที่สุด

อย่างไรก็ตามการพัฒนาตามแนวความคิดนี้ยังมีปัญหาที่ควรจะต้องหาทางแก้ไข คือ คนยากจนส่วนใหญ่ มักจะขาดความสามารถในการกำหนดความจำเป็นพื้นฐานของตนเองและชุมชน

และยากที่จะจับค่าความสำคัญ อีกประการหนึ่งความจำเป็นพื้นฐานที่แท้จริงของประชาชนอาจจะไม่สอดคล้องกับโครงการหรือแผนงานพัฒนาที่รัฐบาลกำหนดให้ดำเนินการ อันจะเป็นผลให้การพัฒนาไม่สามารถบรรลุถึงความจำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำที่แท้จริงของประชาชนได้ แต่ประเด็นปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้จะหมดไปด้านนโยบายของรัฐบาลเป็นการพัฒนาเพื่อประชาชนอย่างแท้จริงนโยบายของรัฐบาลก็คงจะไม่แตกต่างกับความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนที่ยากจนมากนัก ความแตกต่างที่เกิดขึ้นจะเป็นเพียงความแตกต่างในรายละเอียดมากกว่าหลักการใหญ่ ๆ ซึ่งจะไม่กระทบกระเทือนและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาให้บรรลุผล

กล่าวโดยสรุปไคว่การพัฒนาเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน ก็คือ แนวทางการแก้ไขให้ตรงจุดในปัญหาความขาดแคลนสิ่งจำเป็นพื้นฐานตามที่ประชาชนต้องการ ซึ่งจะพัฒนาได้ถูกต้องตามเป้าหมาย จะต้องให้ประชาชนเป็นผู้กำหนดและลำดับความสำคัญตามความจำเป็นพื้นฐานในชุมชนของตนเอง

ง. การมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นสิ่งสำคัญมากในความสำเร็จของการพัฒนาชนบท โดยประชาชนควรมีส่วนร่วมตามขบวนการพัฒนา คือ ร่วมกันคิด ตัดสินใจ และปฏิบัติร่วมกันทุกระยะ ไม่ควรเว้นชั้นตอนใดเลย (พัทม์ สุจวันงค์ และคณะ 2524 : 2) แนวความคิดนี้เกิดจากความเชื่อที่ว่า การพัฒนาที่ดีที่สุดและถาวรที่สุดนั้นควรจะเกิดจากพลังและขีดความสามารถของประชาชนในชุมชนที่ได้ผนึกกำลังร่วมกันพัฒนา การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างมากที่สุดในการวางแผนและพัฒนาชุมชนของตนเอง จะทำให้สามารถพัฒนาได้ตรงกับความต้องการของประชาชน ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของผลผลิตของการพัฒนานั้นด้วย

งานพัฒนาส่วนใหญ่ที่ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่เห็นกันนั้น เป็นเพราะไม่ได้ให้โอกาสประชาชนในการวางแผนและตัดสินใจ ถ้าเป้าหมายการพัฒนาคือการพัฒนาคนไม่ใช่การพัฒนาวัตถุแล้ว ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนานั้น ประชาชนจะต้องเป็นผู้กระทำไม่ใช่ผู้ถูกกระทำ (กมลมา บาทชิน 2525 : 213-214) ถึงแม้การมุ่งพัฒนาให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมจะเป็นเรื่องยากลำบาก แต่เราสามารถกระทำได้สำเร็จจะเกิดผลต่อการพัฒนาที่สืบเนื่องต่อกันไปไม่มีที่สิ้นสุด และเป็นวิถีชีวิตที่จะช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองไม่ต้องพึ่งบุคคลจากภายนอก

การพัฒนาที่ประสบความสำเร็จโดยมิได้เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และวางแผนมาตั้งแต่ต้นก็มี แต่จะสังเกตลักษณะที่สำคัญ 3 ประการในการที่จะทำให้โครงการเหล่านี้ประสบความสำเร็จได้ คือ (1) การมีผู้นำที่ชาวบ้านรักใคร่นับถือและไว้วางใจอยู่แล้ว (2) การมีผู้นำที่มีความสามารถเข้าใจปัญหาของประชาชนและวางโครงการหรือเลือกโครงการที่รัฐบาลมีอยู่ได้ตรงกับความต้องการและความจำเป็นของชาวบ้าน (3) การที่ผู้นำคนนั้นสามารถทำความเข้าใจ และอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจในวัตถุประสงค์ และผลประโยชน์ที่จะได้จากงานการพัฒนาได้เป็นอย่างดี... (อकिन รหัสพัฒน์ 2527 : 113) แต่ปัญหาสำคัญของการพัฒนาเช่นนี้คือว่า ถ้าหากผู้นำที่มีความสามารถสูงและเข้ากับชาวบ้านได้ดี เช่นนี้ตายไป หรือย้ายไปอยู่ที่อื่น การพัฒนาต่อไปในอนาคตอาจจะต้องหยุดชะงักหรือยุติลง

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจึงมีความสำคัญมาก แต่ปัญหาสำคัญประการหนึ่ง คือ ปัญหาความหลากหลายในศักยภาพ ความรู้ความสามารถของประชาชนในชุมชน อันจะเป็นผลให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในรูปแบบและระดับที่แตกต่างกันไป ซึ่งประเด็นนี้ในรัศมี จงวุฒิเวทย์ (2527 : 188) ได้จำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบคือ

- 1) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (direct participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน (inclusive organization) เช่น การรวมกลุ่มยุวชนกลุ่มต่างๆ
- 2) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (indirect participation) ผ่านกรรมการของกลุ่มหรือชุมชน เช่น กรรมการกลุ่มเลี้ยงไหม กรรมการหมู่บ้าน
- 3) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (open participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ตัวแทนของประชาชน (non-representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

ส่วนระดับการมีส่วนร่วมจะพิจารณาได้จากกระบวนการเข้ามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ (Akin Rabibhadana 1982:73-104)

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของประชาชน เนื่องจากเหตุผลพื้นฐานคือชาวชนบทเป็นผู้ประสบปัญหา ย่อมจะรู้จักปัญหาของตนเองได้ดีที่สุดมิใช่รัฐบาล

ข้าราชการ หรือนักวางแผนจะเป็นผู้สรุปหรือกำหนดปัญหาและสาเหตุของปัญหาให้กับประชาชน

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น เพราะโดยพื้นฐานความเป็นจริงแล้ว การเลือกกลยุทธ์การพัฒนา ควรจะเป็นประชาชนในชุมชนนั้นเอง มิใช่บุคคลจากภายนอก เพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนนั้น

3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค้ำแรงงานการร่วมแรงกันประกอบกิจกรรม จะทำให้ประชาชนมีความผูกพันกันมากยิ่งขึ้นและก่อให้เกิดความรู้สึก ร่วมกันในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลงานที่ปรากฏ ซึ่งจะส่งผลให้ประชาชนช่วยกันบำรุงรักษาให้ดำรงอยู่อย่างสมบูรณ์และมีประโยชน์

4) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อการค้นหาข้อดีและข้อบกพร่อง อันเกิดจากการดำเนินกิจกรรม ซึ่งจะนำไปเป็นบทเรียนในการหาหนทางปรับปรุงแก้ไข และเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานต่อไป

ทราบว่าประชาชนสามารถพัฒนาชุมชนของตน โดยสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ในทุก ขั้นตอน ก็เท่ากับว่าประชาชนสามารถเปลี่ยนแปลงบทบาททางการพัฒนาของตนเองจากการเป็นผู้ รับการพัฒนา มาเป็นผู้กระทำการพัฒนาตนเอง เมื่อสามารถเป็นผู้พัฒนาตนเองก็ย่อมจะสามารถ ใ้ได้รับผลของการพัฒนาตามที่ตนเองต้องการ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาของ ประชาชนจะประสบผลสำเร็จ เช่นนี้ได้จริง จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีอิสรภาพและ ความเต็มใจในการเข้าร่วม มิใช่เขามามีส่วนร่วมเพราะความศรัทธา ความเกรงใจ หรือถูกใช้ อำนาจบังคับ อันมีรูปแบบของการเขามีสวนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง

จากกรอบแนวคิดที่กล่าวมาทั้ง 4 ประการนี้ จะสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ของแต่ละประเด็น ให้เห็นถึงแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ได้ว่า การพัฒนาชุมชนควรที่จะกำหนด เป้าหมายการพัฒนาไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยจะสามารถบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ การพัฒนา จะต้องยึดหลักการดำเนินการพัฒนาเพื่อให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดจะขึ้นอยู่กับกลยุทธ์การพัฒนาที่เหมาะสม ในที่นี้กลยุทธ์ที่เหมาะสมดังกล่าว คือ จะต้องพัฒนาไปตามแนวทางการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และเน้นการพัฒนา เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน

ดังนั้น การพัฒนาชนบทที่จะบังเกิดผลอย่างแท้จริง จึงควรจะเริ่มต้นโดยการกำหนด มาตรฐานของความจำเป็นพื้นฐานที่ประชาชนต้องการในพื้นที่ต่าง ๆ จากนั้นจึงพยายามค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่แท้จริง โดยจะสามารถได้ข้อมูลเหล่านี้มาได้จากการเปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่นั้นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดและค้นหา และเมื่อได้ข้อมูลดังกล่าวแล้วในการ กำหนดแผนงานหรือโครงการพัฒนา รวมตลอดไปถึงการดำเนินงานและติดตามผล ก็ควรจะส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ นักพัฒนาหรือบุคคลจากภายนอกจะเข้าร่วมหรือ สนับสนุนได้เฉพาะในส่วนที่เกินความสามารถของประชาชนเท่านั้น บทบาทของนักพัฒนาหรือบุคคล จากภายนอกควรจะอยู่ในฐานะที่เป็นเพียงผู้กระตุ้นส่งเสริม ให้ประชาชนร่วมกันคิดและปฏิบัติเพื่อ การพัฒนาแก้ไขปัญหาของตนเอง ด้านนักพัฒนาหรือบุคคลจากภายนอกยังคงเข้าไปมีบทบาทในฐานะ ของผู้นำการพัฒนาชนบท การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองจะไม่เกิดขึ้น ประชาชนจะยังคงสภาพเป็น ผู้รอคอยรับการช่วยเหลืออุปถัมภ์หรือสงเคราะห์พัฒนา เช่น เค็ม ซึ่งไม่ว่ารัฐบาลหรือองค์กรเอกชน ต่างๆ จะมีกำลังคนหรืองบประมาณมากมายเพียงใดก็คงจะไม่สามารถช่วยเหลืออุปถัมภ์ประชาชน ในชนบททั้งประเทศได้ ดังนั้นรัฐบาลหรือองค์กรเอกชนที่มีบทบาทในการพัฒนาชนบท จึงควรจะหัน มาสนับสนุนและกระตุ้นให้ประชาชนร่วมกันพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองได้ สามารถใช้ทรัพยากรที่มี อยู่ในชุมชนมาพัฒนาเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนให้ดีขึ้น สามารถตอบสนองความจำเป็น พื้นฐานของตนเองได้อย่างพอเพียง

จากกรอบแนวความคิดดังกล่าวนี้ยังมีแนวความคิดทฤษฎีที่แฝงอยู่ในการอธิบายอีกทฤษฎี หนึ่ง คือ ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่เน้นว่ามนุษย์จะแสดงพฤติกรรมตาม ความคิดเห็นหรือทัศนคติที่เป็นผลมาจากความคาดหวังทางสังคมตามสถานภาพ ตำแหน่ง และหน้าที่ ทางสังคมของแต่ละบุคคล กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ บทบาทของแต่ละบุคคลเป็นผลมาจากปัจจัยทาง จิตวิทยาซึ่งได้แก่ความคิดเห็นหรือทัศนคติส่วนบุคคลและปัจจัยทางสังคมได้แก่ ตำแหน่ง หน้าที่และ สถานภาพของบุคคลที่ประกอบด้วยความคาดหวังต่าง ๆ จากสังคม

ทฤษฎีบทบาทที่มีพื้นฐานมาจากทฤษฎี Symbolic Interaction ดังนั้นรากฐานของ การเกิดบทบาทจึงถูกนำมาอธิบายด้วยปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) อย่าง เช่น Jacob L. Moreno (1960 : 80-86) นักทฤษฎีบทบาทที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งเสนอแนว ความคิดเกี่ยวกับบทบาทไว้ว่า องค์กรทางสังคมประกอบด้วยโครงข่ายของบทบาท (network of role) ซึ่งบังคับและให้แนวทางแก่การกระทำ การที่แต่ละบุคคลในสังคมเข้าไปรับตำแหน่งที่มี

หน้าที่หนึ่งในสถานภาพหนึ่งนั้น หมายถึง การยอมรับรูปแบบของพฤติกรรมที่ถูกกำหนดมาแล้วจากตำแหน่ง หน้าที่ และสถานภาพนั้น ๆ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้ก็คือ บทบาทที่สังคมคาดหวังไว้ (expected role) จากแนวความคิดนี้ทำให้เรามองโครงสร้างสังคมได้ว่า ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ โครงข่ายของตำแหน่งทางสังคมและสถานภาพทางสังคม ระบบความคาดหวังที่สอดคล้องกัน และแบบแผนของพฤติกรรมตามความคาดหวังของตำแหน่งและสถานภาพนั้น

มีนักทฤษฎีบทบาทที่เสนอข้อสมมติเกี่ยวกับทฤษฎีบทบาท ไว้มากมายประการและหลายรูปแบบ อย่างเช่น Biddle, B.J. & Thomas, Z.J. eds. (1966:5-8, 14-19); Charon, J.M. (1979: 136-143); Shaw, M.V. & Costanz, P.R. (1970 :328-334) แต่พอจะสรุปรวบรวมมาเป็นข้อสมมติพื้นฐานสำหรับการศึกษาคำนี้ได้ ดังนี้

- (1) บทบาทเป็นสิ่งที่จะต้องเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นในสังคม มนุษย์จะเข้าร่วมอยู่ในสังคมได้จากการเรียนรู้บทบาทของตนเองในสังคม
- (2) การมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นจะทำให้มีการมองตนเอง และผู้อื่นว่าเป็นเจ้าของสถานภาพและบทบาทบางอย่างและผูกพันอยู่กับความคาดหวังของผู้อื่น และความคาดหวังนี้จะเป็นตัวกำหนดแนวทางของบทบาทในแต่ละคน

ดังนั้น บทบาทจึงเป็นความคาดหวังทางการกระทำในสถานภาพหนึ่ง ๆ บุคคลควรจะมีบทบาทอย่างไร โดยจะมีการเรียนรู้เป็นกระบวนการสำคัญ เพื่อให้ทราบว่าแต่ละบุคคลจะต้องแสดงบทบาท (Role playing) และสวมบทบาท (Role taking) อย่างไร ซึ่งการเรียนรู้บทบาทนี้จะเกิดจากการเลียนแบบและการสังเกต role model จากบุคคลที่เรายึดถือ (significant others) เพื่อนำมาเป็นแบบอย่างของบทบาทของตน ที่จะแสดงต่อผู้อื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ ในสังคมตามที่ตนเองต้องการ แต่ทั้งนี้การเสนอภาพของตนเองหรือการแสดงบทบาทและการสวมบทบาทนี้อาจจะสอดคล้องหรือขัดแย้งกับความคาดหวังของสังคมก็ได้ ซึ่งถ้าสอดคล้องจะเรียกว่าเกิด role consensus แต่ถ้าขัดแย้งจะเกิด role conflict

ในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ จะใช้ทฤษฎีบทบาทมาวิเคราะห์พฤติกรรมการพัฒนาชนบทของบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งที่เป็นบทบาทตามอุดมคติ ideal role และบทบาทที่ปรากฏจริง actual role ที่พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และประชาชนคิดและแสดงออกมา

บทบาทตามอุดมคติ หรือบทบาทตามการคาดหวัง ก็คือบทบาทที่อยู่ในระดับของความคิด ส่วนบุคคลเท่านั้น คือคิดว่าจะทำหรือแสดงพฤติกรรมตอบสนองต่อสิ่งเรายังไร แต่ยังไม่ได้กระทำจริง ๆ ส่วนบทบาทที่ปรากฏจริงหรือพฤติกรรมบทบาทนั้นเป็นบทบาทที่อยู่ในระดับของการกระทำจริง ไม่ใช่เพียงระดับความคิดเท่านั้น อย่างไรก็ตามบทบาทที่ปรากฏจริงก็มีความสัมพันธ์กับบทบาทตามอุดมคติ เพราะบทบาทตามอุดมคติเป็นปัจจัยหนึ่งที่กำหนดบทบาทที่ปรากฏจริง (อริสตรอม ทีระคอม 2527 : 104)

การนำเอาทฤษฎีบทบาทมาใช้วิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นเพียงการนำมาใช้ประกอบการอธิบายตามแนวความคิดทั้ง 4 ประการดังกล่าวข้างต้น เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพของพฤติกรรมการพัฒนาชนบทของบุคคลทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ ให้ครอบคลุมทั้งปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยทางสังคมประกอบกันได้อย่างชัดเจน ทั้งในพฤติกรรมการพัฒนาที่พระสงฆ์แต่ละองค์คิดหรือแสดงออกมาเองและพฤติกรรมพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลจากการคาดหวังของคนในชุมชนหรือสังคมนั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย